

De beste farao was een vrouw

**Koningin Hatsjepsjoet
(14de eeuw v.Chr.)**

Vergeet Nefertiti. Zij was slechts machtig als vrouw van de farao. Ze leeft vooral voort door haar uiterlijk, via de beroemde buste in het oudheidkundig museum van Berlijn. Hatsjepsjoet daarentegen werd zélf farao. Tweeëntwintig jaar regeerde ze onafgebroken over een welvarend Opper- en Neder-Egypte. Dit is geen enkele andere vrouw voor of na haar gelukt. Hoe kreeg ze dit voor elkaar?

JOOST VERMEULEN

Hatsjepsjoet is door de ceremoniële en mannelijke dracht te herkennen als de farao. Maar dit levensgrote beeld uit het begin van haar regeerperiode is bewust ook zeer feminien. Zij presenteerde zich hier als de dochter van de belangrijkste godheid Amon. Deze status was haar legitimatie om als vrouw op de troon te komen. Metropolitan Museum New York.

Hatsjepsjoets prestatie was uitzonderlijk. Weliswaar zaten andere vrouwen tijdelijk op de gouden faraothron, maar altijd als regentes voor minderjarige zonen. Hatsjepsjoet regeerde het grootste deel van de 22 jaar dat zij aan de macht was in haar eentje. Bovendien had ze haar positie te danken aan haar eigen handig manoeuvreren en strategisch inzicht. Daarnaast voorkwam ze dat haar machtsgreep, zoals gebruikelijk bij dynastiewisselingen in Egypte, gepaard ging met bloedvergieten en sociale onrust.

Eenmaal aan de macht drukte zij ook nog eens krachtig haar stempel op de maatschappij. Heel belangrijk in deze van godsdienst doordrenkte cultuur was de modernisering van de religie. De god Amon kreeg definitief een leidende positie, plus de daarbij behorende reeks tempels in het hele land. Ook voerde zij belangrijke reorganisaties door in het leger. Omdat tijdens haar regering de binnenlandse situatie stabiel was, konden voor het eerst de goudmijnen in de afgelegen oostelijke woestijn op grote schaal geëxploiteerd worden, evenals de aagaatmijnen in de Sinaïwoestijn, die nog niet zo lang tot het Egyptische rijk behoorde. Ook stuurde Hatsjepsjoet verschillende zeer succesvolle handelsmissies erop uit – beroemd zijn vooral de twee expedities naar Punt, nu Somalië. De schatkist van het paleis was rijk gevuld, de tempels deelden mee, en uiteindelijk ook de bevolking.

Pad is uitgestippeld

Hatsjepsjoet werd in stapjes farao. Rond 1500 v.Chr wordt ze geboren in de zuidelijke hoofdstad Thebe als dochter van de belangrijke legeraanvoerder Thoetmosis. Kort na haar geboorte bevordert de oude farao Amenhotep I, die geen mannelijke nakomelingen heeft, Hatsjepsjoets vader tot mederegent en opvolger. Thoetmosis is de ideale kandidaat: hij was verantwoordelijk voor enkele belangrijke militaire overwinningen op de opstandige Nubiërs, én hij heeft familiebanden met Amenhotep. En, nog veel belangrijker: Thoetmosis heeft al twee zoons. De dynastie lijkt

daarmee gered.

Nu haar vader tot farao is verheven, krijgt Hatsjepsjoet een nieuwe rol. Haar moeder stoomt haar klaar voor de belangrijke functie die de (oudste) dochter van een farao traditioneel vervult: als Godsvrouw van Amon (hogepriesteres) zal zij voortaan de belangrijkste rituelen in de Amoncultus uitvoeren in de grote tempel van Karnak.

Als zij 10 jaar is, sterven plotseling na elkaar haar twee broers, de beoogde troonopvolgers. En nog geen twee jaar later overlijdt haar vader Thoetmosis I zelf. De enige mannelijke troonpretendent is de ziekelijke jonge zoon van een

van de bijvrouwen van Thoetmosis. Om zijn aanspraak op de troon te versterken wordt deze Thoetmosis II vrijwel direct na de begrafenis van hun vader uitgetrouwd aan zijn halfzusje Hatsjepsjoet, dan twaalf jaar oud. Zij moet mannelijke troonopvolgers baren.

Zo'n verbintenis tussen broer en (stief)zus kwam vaker voor onder farao's. Een beroemd voorbeeld is Cleopatra. Een dergelijk huwelijk bood politieke voordelen. De macht bleef zo binnen de familie. Broer-zusterhuwelijken vanwege economische motieven kwamen in de gewone maatschappij overigens ook voor, zij het sporadisch.

◀ Onder Hatsjepsoet heerste vrede en voorspoed in Egypte. Er was geld voor handelsmissies naar het land Punt (nu Somalië). In haar graftempelcomplex bij Deir el-Bahri liet de bouwmeester de 'highlights' ervan opnemen, zoals schepen met roeiers en mannen die de meegebrachte schatten en exotische planten uitladen.

bewaren. Bovendien wil zij haar positie en die van haar familie niet opgeven. Daarvoor moet ze de chaos voorkomen die meestal gepaard gaat met het machtsvacuüm door het ontbreken van een farao. De zestienjarige weduwe toont in deze crisissituatie haar wilskracht en tactische inzicht en manifesteert zich als politiek talent. Hatsjepsoet realiseert zich dat eerbetoon aan de herinnering van haar dode echtgenoot en trouw aan zijn manne-

Maar ze doet ook nog iets anders: Hatsjepsoet beweert publiekelijk dat het de wil van de goden is dat zij, en niet de eigenlijke moeder van Thoetmosis, als regentes naast de nieuwe koning zal regeren. Ze zet haar claim kracht bij met behulp van Amon, de hoogste godheid, van wie Egyptenaren geloven dat farao's er een mythische band mee hebben. Ze vertelt over een miraculeuze gebeurtenis die haar overkwam toen zij als jong meisje dienst deed in de tempel van Amon. Tijdens een groot publiek festival verscheen de god in het bijzijn van een grote menigte aan haar. Hij liet weten dat zij uitverkoren was en voorspelde dat zij zal heersen over de Egyptenaren. Nu haar man is overleden, begrijpt zij dat de tijd gekomen is waarop deze profetie in vervulling gaat en zij haar door Amon opgelegde taak moet uitvoeren.

Het belang van deze openbaring blijkt uit het feit dat Hatsjepsoet dit mirakel later op vele plekken laat afbeelden: op wanden van de tempel in Karnak, op officiële oorkondes en op stelen. Overal in Egypte zijn ze teruggevonden. Is dit pure propaganda, een briljante onderbouwing van haar zucht naar macht? Een verleidelijke interpretatie, voor wie er met moderne, cynische blik naar kijkt. Maar laten we niet vergeten dat in deze samenleving de interactie tussen de gewone wereld en die van het goddelijke als een dagelijkse realiteit geldt. De egyptoloog Kara Cooney maakt in haar recent verschenen biografie van Hatsjepsoet op basis van inleving en van wat is overgeleverd heel aannemelijk dat Hatsjepsoet werkelijk in haar uitverkiezing gelooft. Ze heeft in

Hatsjepsoet is na haar huwelijk met haar (stief)broer de belangrijkste vrouw van Egypte, maar haar hoofdtaak als koningin-moeder – het voortbestaan van de dynastie verzekeren – is nog niet zo'n succes. Haar eerste kind is namelijk een dochter. Wel verwekt haar echtgenoot een zoon bij een slavin. Voor Hatsjepsoet zelf ook weer zwanger kan worden, sterft haar man/halfbroer Thoetmosis II.

Voorspelling van Amon

Het einde van de dynastie dreigt opnieuw. Er is Hatsjepsoet veel aan gelegen de heersende vrede en welvaart te

lijke nazaten de sleutel is tot het behoud van de macht. Ze laat dan ook twee schitterende grafkapellen voor Thoetmosis II bouwen en bereidt de kroning van zijn opvolger, zijn zoon bij de slavin – de nog geen jaar oude Thoetmosis III –, in detail voor.

haar jeugd de diepe overtuiging opgedaan, gedurende de jaren waarin zij als beïnvloedbaar kind ingewijd werd in de rituelen van Amon, dat hij haar leidsman is bij alles. Niet haar politieke ambities zijn aan de orde, maar zijn wil. Op de wand van haar privékapel in Karnak

Een vrouwelijke vorm van het woord Farao ontbrak

zegt Hatsjepsoet het zelf zo: 'Ik handelde onder Amons bevel (...). Geen van mijn plannen is zonder hem tot stand gekomen.'

De laatste stap

Zo wordt Hatsjepsoet regentes. Ze bouwt systematisch aan haar positie en krijgt geleidelijk steeds meer macht.

Tactisch blijft ze wel haar loyaliteit aan haar mannelijke familieleden onderstrepen met officiële monumenten en standbeelden maar ze smeedt tegelijkertijd de voor een heerser noodzakelijke banden met de machtige priesterklasse en invloedrijke hoffunctionarissen. In de egyptologie bestaat over haar relatie tot de hoogste ambtenaar Senmut veel discussie. Volgens sommigen was hij haar minnaar, maar hiervoor ontbreekt hard bewijs. Wel weten we dat hij belast wordt met de opvoeding van Hatsjepsoets dochter Neferure.

Vermoedelijk zeven jaar nadat ze regentes werd voor Thoetmosis III, zet Hatsjepsoet de allerlaatste stap: zij laat zich formeel tot farao kronen. Over de exacte gang van zaken bestaan nog veel vragen, maar wel is duidelijk dat Hatsjepsoet als onderbouwing ook ditmaal een openbaring van Amon opvoert en weer op allerlei plaatsen verspreid over het hele land laat afbeelden.

Vrouw met baard

Het is tekenend voor de macht en het aanzien die Hatsjepsoet heeft opgebouwd, dat er in de officiële annalen niets is terug te vinden van ernstig

↑ Hatsjepsoet knielt voor Amon, reliëf op een obelisk in de tempel van Amon bij Karnak.

◆ Elke Egyptenaar wist dat Hatsjepsoet een vrouw was, maar niemand keek op van de kunstbaard op dit soort beelden. Integendeel, die onderstreepte haar functie: een farao hoorde afgebeeld te worden als jonge viriele man. Metropolitan Museum New York.

protest tegen deze onconventionele stap. Ongetwijfeld heeft menigeen de wenkbrauwen gefronst toen zij zich tot farao uitriep, want in Egypte had de ultieme macht en alle symbolen die daarbij hoorden een volstrekt masculien karakter – een vrouwelijke vorm van het woord farao ontbrak dan ook. Maar het is geaccepteerd. Dit moet te maken hebben met de religieuze boodschap die Hatsjepsoet voortdurend verkondigt: zij is als enige uitverkorene Amons instrument. In het oude Egypte is dit een krachtig

argument, zeker uit de mond van een hooggeplaatst intermediair als de Godsvrouw van Amon. Hatsjepsoet laat zich zelf steeds in die functie afbeelden en blijft ook na haar kroning de rol vervullen tijdens de belangrijkste rituelen – ook al is de taak dan officieel aan haar dochter overgedragen. Ze brengt het allemaal zo overtuigend dat haar stap, hoe ongebruikelijk ook, is aanvaard door grote delen van de bevolking én de priesters. Ook zij moeten de openbaringen geloofd hebben.

Dit neemt echter niet weg dat Hatsjepsoet voorzichtig moet manoeuvreren om zich als vrouw op de troon te kunnen handhaven. Typerend voor haar tactiek is dat zij na haar kroning op vrijwel alle officiële afbeeldingen als man verschijnt, inclusief de ceremoniële baard. Ook laat zij haar neefje Thoetmosis III in alle stukken zijn officiële

koninklijke titels behouden. Daarom dachten egyptologen lang dat zij slechts co-regent was. Maar de uitvoerende macht ligt volledig bij haar, de bronnen zijn duidelijk. Zij is farao.

Bijgezet met veel vertoon

Pas aan het einde van haar leven gaat haar macht scheuren vertonen. Zo is er de nog steeds onopgehelderde kwestie rondom haar dochter Neferure die plotseling van het toneel verdwijnt. En er zijn tekenen dat Thoetmosis III zich probeert los te maken van zijn tante in wier schaduw hij nu al zo lang figureert. Voordat hij echter werkelijk een bedreiging voor haar koningschap kan vormen, sterft Hatsjepsot in 1458 v.Chr. Ze wordt met veel vertoon bijgezet in haar graf in het Dal der Koningen. Thoetmosis III, nu alleenheerser, neemt direct afstand van Hatsjepsot. Hij verwijt haar en haar voorgangers dat ze slap waren geworden en de veiligheid van het land in gevaar hadden gebracht, en hij trekt meteen met succes ten strijde tegen Syrië, een van de aartsvijanden van Egypte. Hij komt met een enorme oorlogsbuit terug. Een teken dat de goden Thoetmosis welgezind zijn. Met zijn welslagen vervaagt de herinnering aan zijn voorganger. Thoetmosis versnelt dit proces door beetje bij beetje haar beeltenissen en naam uit het openbare leven te verwijderen. Zijn opvolgers gaan hiermee door. Binnen een eeuw na haar dood is Hatsjepsot in de vergetelheid geraakt. Pas in de moderne tijd komt er weer aandacht voor deze krachtige selfmade vrouwelijke farao. Haar mummie is nog spoorloos. De claim van enkele Egyptische archeologen dat een van de mummies die al langer geleden in een verzamelgraf gevonden waren, van Hatsjepsot moet zijn, is omstreden.

Joost Vermeulen is egyptoloog en freelance publicist.

VERDER LEZEN

- ▶ **Kara Cooney**, *The woman who would be king*, Crown Publishers, 2014
- ▶ **Catharine Roehrig**, *Hatshepsut. From queen to pharaoh*, Yale University Press, 2006

Waterloobier

Waterloo, 18 juni 1815. Enkele uren na de slag. Alsof er een vloedgolf overheen is gegaan, een banjir van water en vuur. Overal steken karren, wagens en affuiten uit de modder, gekanteld of op hun kop, vaak met de dode paarden er nog voor gebonden, een groot aantal brandend of smeulend. Duizenden gesneuvelde soldaten liggen verspreid over wat een dag eerder nog een vriendelijk landschap was met ruisend graan en een groot bos aan de kim, het Zoniënwood. Het ergste is het weeklagen van de gewonden. Dokters en hulpverleners doen wat ze kunnen, maar het is onbegonnen werk, ze zijn met veel te weinig.

Waterloo, 18 juni 2015. Enkele uren na de slag. De strijd was bijna even echt, met soldaten die met nóg meer overgave de strijd zijn ingegaan dan hun collega's 200 jaar geleden, gesterkt door het idee dat zij het er wél levend vanaf zouden brengen. Musketsalvo's en kanonnenvuur weerklonken, weliswaar met losse flodders maar oorverdovend en gevolgd door dichte kruitdampen, die de slag voor het publiek op de tribune gedeeltelijk aan het oog onttrokken.

Dit is tenminste wat ze ons vertellen, want de massale aanwezigheid van gekroonde hoofden en andere *personnes très notables* zorgen ervoor dat er geen plaats was voor ons, het historisch voetvolk, dat per bus wordt aangevoerd als de gereacteerde slag voorbij is.

Wij stellen ons tevreden met het slagveld na de slag – en dat is werkelijk geen straf. Overal zijn stalletjes met speciaal Waterloobier. Geen kermende gewonden en paardenkadavers, maar wel veel levende soldaten in oude uniformen. Allen in een uitstekend humeur, want de strijd is vlekkeloos verlopen en er zijn louter overwinnaars. Af en toe vallen ze uit hun rol, als ze de hoeve van Houguemont fotograferen, centrum van de strijd in 1815 en sindsdien zo goed als onveranderd. Over hen valt de schaduw van de enige nog levende ooggetuige van de slag: een oeroude tamme kastanje, de sporen van

de slag nog zichtbaar in zijn ontzaglijke stam. Als het donker wordt, en dat is heel laat op 18 juni, wordt de herdenking, die inmiddels ook weer geschiedenis is, besloten met een vuurwerkspektakel. Op het openluchttonel declameert een man, verkleed als Victor Hugo: 'Waterloo! Waterloo! Waterloo! Morne plaine!' Onderwijl vechten enkele honderden mensen, artillerie en ruiters, voor de tweede maal die dag Waterloo uit. Hoewel het

De lichteffecten waren prachtig en de charges indrukwekkend

publiek goeddeels uit Britten, Duitsers en Nederlanders bestaat, gaat de voorstelling geheel in het Frans. De Waalse organisatie is van mening dat niet Engels maar Frans de wereldtaal is en dat men zijn klassiekers hoort te kennen. Terecht natuurlijk. Conclusie van de voorstelling: wat jammer dat Waterloo zo gelopen is. Diep in de nacht lopen we over het slagveld terug naar de bus. Al hebben velen er weinig van begrepen, iedereen is in feeststemming. De lichteffecten waren prachtig en de charges indrukwekkend. Over honderd jaar is iedereen er weer. Maar eerst Hugo lezen.